

DEJINY SLOVENSKEJ VOJENSKEJ TERMINOLÓGIE

PETER CHORVÁT

CHORVÁT, P.: History of Slovak military terminology. *Vojenská história*, 1, 15, 2011, pp. 33-54, Bratislava.

The author deals with the development of the Slovak military terminology in 1848 – 1948. He comes to a conclusion that in spite of its relatively long period passed the history was at its start of development – even more so during the period 1939 – 1944. During whole the period there was nobody to research the area of military terminology in the theoretical way.

Beginning from the revolution in 1848 – 1849 until the end of WWI there were just separate individual attempts to create a military terminology, while more of them conducted under pressure and not concisely. Even after 1918 – the establishment of Czechoslovakia – the atmosphere was far from supportive for the development of the terminology. The contributions to the military terminology, in the period of Slovak republic, were intensive but overly unrestrained and linguistically biased by purism. Additionally, there were some other emergency issues employing the Ministry of National Defence to be tackled. The works of Eugen Pauliny and later Mikuláš Bakoš are to be mentioned from the period. After the WWII, in the light of the need to restore the war losses the military terminology was again playing its minor role in the priorities, in spite of its constant request.

It was not sooner than 1948 when the process of establishment of the terminology came into question without any negative factors. The new era of the Slovak military terminology was connected mainly with the linguists: Ján Horecký and Edita Lipertová.

Military History. Slovakia. 1848 – 1948. Slovak military terminology.

Pojmový aparát, terminológia a relevantný slovník sú základnou, neoddeliteľnou súčasťou každej vedeckej disciplíny, teda aj vojenstva.¹

V súvislosti s touto klasifikáciou môžeme uviesť, že vojenská terminológia, tak ako terminológia všeobecne,² patrí k tej oblasti spisovného jazyka, v ktorej sú požiadavky používateľov jazyka na jazyk najväčšie. Toto konštatovanie pritom platí aj naopak, pričom

¹ GANOCZY, Š. – MARTINKO, J. *Quo vadis slovenská vojenská terminológia*. In Implementácia nových pojmov v oblasti vojenskej terminológie. Zborník vystúpení z terminologickej konferencie. Liptovský Mikuláš 2008, s. 60.

² O slovenskej terminológii všeobecne pozri práce: HORECKÝ, J. *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava 1956.; Takisto MASÁR, I. *Príručka slovenskej terminológie*. Bratislava 1991.

vzhľadom na špecifickosť vojenstva môže mať použitie nesprávneho termínu, napríklad vo forme povelu, v danej situácii aj fatálne následky.

V súčasnej dobe je vojenská terminológia definovaná ako „...relatívne autonómny, vnútorne štruktúrovaný a s celkovým odborným štýlom dialekticky spätý subsystem jazyka“.³ Ide zároveň o jednu z najdynamickejších sa prezentujúcich terminológií v súčasnosti, čo zodpovedá prudkému rozvoju elektroniky, jadrovej fyziky, technológie výroby atď.⁴

Vojenská terminológia ako termín sám osebe pritom predstavuje jednak vedu a jednak súbor termínov (odborných názvov) používaných v tomto odbore. V prípade vojenstva možno výrazy terminológie a názvoslovie vnímať ako synonymné.

Pri druhej definícii vojenskej terminológie môžeme bližšie špecifikovať, že ide o rozsiahly komplex termínov. Už v medzivojnovom období sa vzhľadom na otázku kvantity tejto terminológie konštatovalo, že z neodborníkov si o tomto fenoméne len málokto dokáže vytvoriť predstavu.⁵ Napríklad len hipológia (náuka o koňoch) vo vtedajšej československej armáde, alebo, ak chceme použiť dobový termín, v československej brannej moci, disponovala približne 1 500 termínmi. Základné taktické názvoslovie malo približne 5 000 termínov. Názvoslovie ľahkého guľometu a konkrétnych ručných strelných zbraní (ľahký guľomet vzor 26, puška vzor 24 a pištoľ vzor 24) bolo v tomto období reprezentované viac ako 400 podstatnými menami.⁶ Tieto údaje ešte viac vyniknú, ak ich porovnáme s kvantitatívnym stavom vojenskej terminológie pred 1. svetovou vojnou.⁷

Vojenská terminológia však nepredstavuje len názvoslovie zbrojné, taktické a organizačné. Patrí sem i názvoslovie vojenských dopravných prostriedkov a ďalšej špeciálnej vojenskej techniky.

Môžeme zároveň uviesť, že v armáde dochádzalo a stále dochádza k styku vojenskej terminológie s inými terminológiami. Spomeňme napríklad terminológiu lekársku, právnu, administratívnu, hospodársku, telocvičnú, terminológiu jednotlivých technických odborov a iné terminológie.

Vojenská terminológia v dejinách pomerne dlho nepredstavovala vzhľadom na slovnú zásobu špecifický subsystem. Termíny boli tvorené, respektíve prijímané z cudzích jazykov bez akejkoľvek kritiky, čo bol prirodzený proces. Napríklad aj v rakúskej armáde raného novoveku bolo používaných veľa slov, ktoré boli prevzaté z cudzích jazykov. Tieto slová boli najmä francúzskeho a talianskeho pôvodu, ale išlo aj o tvary latinské, španielske, holandské, slovanské, maďarské, turecké a iné.⁸

So systematickou prácou na poli vojenskej terminológie, ktorá by sa vo väčšej miere opierala o jazyk, respektíve rešpektovala jeho zákonitosti, sa v európskych armádach stretávame až v druhej polovici 19. storočia. Spoločným znakom tvorby vojenskej termino-

³ HEISER, F. *Všeobecné i špecifické o ruskej vojenskej terminológii*. Ružomberok 2007, s. 9.

⁴ HEISER, ref. 3, s. 9.

⁵ ŠMILAUER, V. Vojenské názvosloví ručních střelných zbraní a kulometů. In *Naše řeč*, 20, 1936, č. 2-3, s. 26.

⁶ ŠMILAUER, ref. 5, s. 26.

⁷ V odbornej literatúre sa uvádza, že v rakúsko-uhorskej armáde začiatkom 20. storočia bol počet špeciálnych vojensko-technických termínov približne 1 000. Tento údaj však môže byť poddimenzovaný. Bližšie pozri: DANGL, V. Národnostná problematika v rakúsko-uhorskej armáde a Slováci. In *Československý časopis historický*, roč. 24, 1976, s. 862.; Takisto: STONE, N. Army and society in the Habsburg monarchy 1900 – 1914. In *Past and Present*, 1966, č. 33, s. 100.

⁸ FELSZEGHY, E. *A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon*. Budapest 1938, s. 173.

lógie v jednotlivých jazykoch pritom bolo, že sa tu nedali vo väčšej miere použiť ľudové, nárečové názvy, ako to bolo napríklad v prípade terminológie lekárskej. Tento moment bol ovplyvnený najmä spomínaným vedecko-technickým pokrokom a postupnou špecializáciou jednotlivých zložiek armády.

Je nutné uviesť aj ďalší špecifický rys vojenskej terminológie. Niektoré termíny boli najmä v 20. storočí vytvárané a spočiatku používané aj s cieľom zahmlieť, respektíve utajiť denotát. V spomínanej medzivojnovej československej armáde sa napríklad používal termín zvláštne technické zariadenie na cestách zodpovedajúci súčasnému termínu zátarasa. V súvislosti s výstavbou československých opevnení – ľahkých objektov vzor 37 – sa za dobových dokumentoch používa aj všeobecný termín stanovište.⁹

Spomínaný trend súvisel hlavne s vývojom nových modelov zbraní, vojenskej techniky, opevnení atď. Pri zbraniach a rôznych špeciálnych súčiastkach toto zastieranie do istej miery plnilo aj úlohu ich patentovej ochrany.

Reálny faktor, že v boji dochádza aj k stratám na ľudských životoch, sa musel odraziť aj vo výbere, respektíve tvorbe takých termínov, ktoré by túto skutočnosť jazykovo eufemizovali. Môžeme v tejto súvislosti uviesť termíny živá sila, respektíve nenávratné straty,¹⁰ ktoré sa však v československej armáde začali pravdepodobne používať až v období po 2. druhej svetovej vojne. Táto črta vojenskej terminológie je tak spoločná aj s príbuznou poľovníckou terminológiou, kde sa napríklad vyskytuje termín farba (systematizovaný pre krv zvierat).¹¹

V 20. storočí navyše do procesu vývinu viacerých vojenských terminológií v Európe viac alebo menej zasahoval aj politický fenomén v podobe rôznych koalíčných spojenectiev konkrétnych štátov.

Z dôvodu svojej špecifickosti je preto zaujímavé sledovať dejiny vojenskej terminológie v jednotlivých jazykoch, nakoľko v tomto procese sa do istej miery odráža aj vývin týchto jazykov samotných. V našej štúdií by sme sa preto chceli bližšie zamerať na dejiny slovenskej vojenskej terminológie. Jazykový materiál, z ktorého sme vychádzali, sa pritom týka výlučne obdobia po kodifikácii spisovnej slovenčiny, ktorá prebehla v roku 1843. Vzhľadom na vojenské dejiny, ktoré tvoria popri dejinách slovenského jazyka druhý rozhodujúci determinant tohto procesu, ide o obdobie od revolúcie rokov 1848 – 1849 v Uhorsku do komunistického prevratu v Československej republike v roku 1948.

Problém dejín slovenskej vojenskej terminológie vo vymedzenom období sme sa snažili interpretovať prostredníctvom niekoľkých momentov. Išlo nám nielen o stručný náčrt slovo tvorby, ale aj o predstavenie autorov a orgánov, ktoré sa na tomto procese podieľali. Popritom sme sa museli aspoň v nevyhnutnej miere dotknúť aj s tým súvisiacich otázok veliacej reči i všeobecnej vojensko-politickej situácie.

V našej štúdií sme pri jednotlivých príkladoch, respektíve ukázkach z dobových textov uskutočnili len drobné zásahy týkajúce sa pravopisu. V niektorých prípadoch sme ponechali pôvodné tvary, čo jednotlivo aj uvádzame.

⁹ Bližšie pozri: Vojenský historický archív Bratislava (ďalej len VHA Bratislava), Ministerstvo národnej obrany, Č.j. 20469/dúv. Hl. št. ŘOP 1937. Smernice pro stavbu lehkých stanovišť. F. StŘ Bratislava, Tajné 1937, č. šk. 1.

¹⁰ Nenávratné straty sú v odbornej literatúre vzhľadom na ľudí definované ako „padlí, zomrelí, zajatí alebo nezvestní vojaci“. *Malá encyklopedie taktiky*. Praha 1990.

¹¹ Bližšie pozri: *Slovenské poľovnícke názvoslovie*. Bratislava 1966, s. 21.

V pomerne krátkom období po kodifikácii spisovného slovenského jazyka (1843) sa v súvislosti s revolúciou rokov 1848 – 1849 stretávame aj s pravdepodobne prvými príspevkami, ktoré sa týkali „vojenskej slovenčiny“, a teda aj slovenskej vojenskej terminológie. Z roku 1849 sú známe dva návrhy vojenských cvičebných predpisov, ktoré vypracoval kapitán slovenských dobrovoľníkov Ján Francisci.¹² Prvý dokument mal názov *Vojanská cvičba dobrovoľníkou slovenských* a je datovaný 16. apríla 1849 v obci Ács pri Komárne. Druhý návrh *Úprava pre slovenskuo národnuo vojsko* síce datovaný nie je, ale je pravdepodobné, že pochádza z rovnakého obdobia.¹³ Tento druhý návrh pritom zrejme nebol dokončený.¹⁴

K vypracovaniu návrhov týchto prvých jednoduchých predpisov na jar roku 1849 J. Francisciho viedla nedobrá organizačná a materiálna situácia tej časti slovenských dobrovoľníckych jednotiek, ktorá vtedy operovala na juhozápadnom Slovensku. Vojenským veliteľom týchto slovenských jednotiek bol Čech Bernard Janeček, pričom útvar organizačne ďalej podliehal cisárskemu podmaršalovi Baltazárovi Šimuničovi. O negatívach, s ktorými sa J. Francisci po príchode k tomuto útvaru stretol, v spomienkach napísal: „*Sbor bez cvičby a disciplíny. Štefanovič a Abaffy, podľa svojej prudkej povahy a letory, nemali trpezlivosť zapodievať sa cvičbou a disciplínou. Keď ich mužstvo nepočúvalo, ťali doňho šablami. My, prišli z Pešti, dali sme si záležať na cvičbe mužstva i dôstojníkov a na uvedení disciplíny a poriadku do sboru, čo sa postupne i darilo.*“¹⁵ Od 24. februára 1849 prevzal velenie tohto útvaru slovenských dobrovoľníkov sám J. Francisci, usilujúci sa túto situáciu ďalej zlepšovať.

Aj po presune od Komárna naďalej pretrvávala aktuálna potreba slovenské mužstvo viac oboznamovať hlavne so základmi taktiky a strelby. Z časových dôvodov, ktoré súviseli s možnosťou opätovného nasadenia útvaru do poľa,¹⁶ sa pritom viac spraviť nedalo. Napriek tomuto faktu vtedy J. Francisci poukazoval na to, že výcvik „...*horlive a so zápalom vykonať treba; ináčej by dobrovoľníctvo k službe vojenskej spuosochnuo byť nemohlo.*“¹⁷

Prvý spomínaný dokument sa skladá z nasledujúcich častí: I. *Názvy*, II. *Vystavenia chlapstva*, III. *Priemery frontou*, IV. *Cvičba so zbrojou*. V druhom (neúplnom) návrhu boli doposiaľ publikované tieto kapitoly: *Rozdelenie na taktické telá*, *Cvičba jednotlivých: a Pohyby vojenskie*.

¹² Ján Francisci (1. jún 1822 Hnúšťa – 7. marec 1905 Martin). Slovenský politik, spisovateľ, redaktor, prekladateľ, úradník. Aktívny účastník revolúcie 1848 – 1849. Organizátor slovenských národných gárd v Gemeri – Malohonte v lete 1848. Kvôli svojim proslovenským aktivitám väznený v Plešivci, neskôr v Pešti. Začiatkom januára 1849 prepustený z väzenia. Organizátor a jeden z veliteľov slovenských dobrovoľníckych jednotiek vo vojenských výpravách v roku 1849. Bližšie pozri heslo v biografickom slovníku, kde sú aj odkazy na základnú literatúru: *Biografický lexikón Slovenska*, II, C – F. Martin 2004, s. 625-627.

¹³ Bližšie pozri: POLLA, B. Slovenské vojenské cvičebné predpisy z r. 1848/1849. In *Historický zborník, Časopis Historického odboru MS*. 6, 1946, č. 3 – 4, 446-453.

¹⁴ Na neúplnosť dokumentu upozorňuje aj historik Daniel Rapant. RAPANT, D. *Slovenské povstanie roku 1848 – 49, Dejiny a dokumenty, Diel štvrtý, Letná výprava*. Bratislava 1963, s. 123.

¹⁵ FRANCISCI, J. *Vlastný životopis, Črty z doby moysesovskej*. Bratislava 1956, s. 187.

¹⁶ Termín pole vo význame bojiska sa používal vo viacerých európskych armádach, podobne ako termín poľný vo význame bojový, resp. týkajúci sa bojiska.

¹⁷ POLLA, ref. 13, s. 451.

Ak charakterizujeme odbornú slovnú zásobu oboch návrhov, dospejeme k niektorým všeobecným poznatkom. Vzhľadom na spomínaný časový faktor Francisci v návrhoch ponechal viaceré známe a vžitú termíny, používané v rakúskej armáde a odtiaľ prevzaté aj do civilného sektoru (komando, komandant, kaprál, oficier, front a ďalšie). V niektorých prípadoch uprednostnil doslovný preklad z nemeckého jazyka. Tak je to napríklad v prípade nemeckého termínu zug (čata – pozn. P. Ch.), ktorý preložil na ťah a v niektorých ďalších. Francisci tu však publikoval aj niektoré novotvary: broj (prápor – pozn. P. Ch.), brojovník (major), strážovník (wachtmeister), nabitok (náboj),¹⁸ nabitnica (pravdepodobne uzáver zbrane) a iné. V iných prípadoch autor návrhu aplikoval termíny používané aj v iných slovenských jazykoch, najmä v češtine: pluk, bodák, oddiel atď.

Jazyková stránka povelov¹⁹ závisela len od schopností ich autora. Francisci sa tieto povelu usiloval vytvoriť čo najjednoduchšie, rešpektujúc nemecký originál. Niektoré pritom doplnil vysvetlivkami. Napríklad povel Zadné dva šíky otvor! doplnil vysvetlivkou: „*Na toto komando druhý šík štyri, tretí šík osem poukrokom urobí nazad a hned' sa vyrovná. Potom oficier šík za šikom preziera chlapstvo, jeho postavu, odeu, zbroj atd'. Prehľad svoj započína z tej strany, v ktorú chlapstvo pozor obrátený má. Poznamenat' sluší, aby v šíku jeden každý na prehládajúceho oficiera pozierau a keď pred neho prejde, pozor za ním obracau.*“²⁰

Na margo Francisciho návrhov musíme ešte uviesť, že boli vytvorené v pomerne krátkom období po radikálnej reforme, akou bolo konštituovanie spisovného jazyka stredoslovenského typu. Vznikli v etape vývinu slovenčiny, keď terminológiu ešte nemožno prísne oddeľovať od ostatnej spisovnej slovnéj zásoby.²¹ Francisciho návrhy zároveň vystihujú dobovú etapu slovenskej terminológie, keď jeden autor bol sám zodpovedný za vytvorenie základného názvoslovnia istého odboru, a to v pomerne krátkom, „rekordnom“ čase. Otázne je pritom, do akej miery boli tieto návrhy uvedené do praxe.

Slovenský historik Daniel Rapant, odvolávajúc sa na informácie Václava Poka-Poděbradského, v súvislosti s letnou výpravou slovenských dobrovoľníkov poznamenáva, že základné povelu slovenských jednotiek boli zhruba tie isté ako u národných gárd v Čechách a na Morave.²²

V časovom úseku od druhej polovice 19. storočia do roku 1918 sa slovenská vojenská terminológia prakticky nerozvíjala. To vyplývalo jednak zo štátoprávnej situácie slovenského národa a taktiež z minimálneho zastúpenia Slovákov v dôstojníckom zbore rakúskej a neskôr rakúsko-uhorskej armády.

Po rakúsko-maďarskom vyrovaní v roku 1867 boli v spoločnej rakúsko-uhorskej armáde oficiálne stanovené tri jazykové okruhy. Veliacou rečou (*Kommandosprache*) bola v celej armáde nemčina. Bola používaná v poveloch a výcvikových predpisoch. Služobná reč (*Dienstsprache*) bola jazykom písomností a služobného styku v rámci miest velenia. Išlo o nemčinu, maďarčinu, respektíve chorvátčinu. Tretí okruh bol reprezentovaný tzv.

¹⁸ Termín nabitok vo význame náboj sa v niektorých slovenských nárečiach vyskytoval ešte počas 1. svetovej vojny.

¹⁹ O jazykovej stránke povelu bližšie pozri: CEJP, L. Jazyková stránka povelu. In *Slovo a slovesnosť*, 5, 1939, 78-83.

²⁰ POLLA, ref. 13, 449.

²¹ JÓNA, E. K. začiatkom štúrovskej terminológie. In *Československý terminologický časopis*, 5, 1966, č. 5, s. 260.

²² RAPANT, ref. 14, s. 124.

plukovnou rečou (*Regimentsprache*). Táto reč sa najčastejšie používala pri dorozumení sa s mužstvom. Išlo o jazyk, ktorým hovorilo minimálne 20 percent mužstva pluku, respektíve útvaru.²³ Kadet, respektíve poručík, ktorý nastúpil k takémuto útvaru a neovládal relevantnú plukovnú reč, si ju mal osvojiť do troch rokov.²⁴

V útvaroch uhorskej vlastibrany (honvédség) a domobrany (népfelkelés) bola veliacou rečou maďarčina.²⁵ Pritom tieto zložky boli po celý čas svojej existencie dopĺňané aj príslušníkmi nemaďarských národností, z ktorých mnohí maďarčinu neovládali. Tento stav, implikujúci v komunikácii neraz aj informačný šum, pretrval až do konca 1. svetovej vojny.²⁶

Hoci slovenčina bola používaná na úrovni plukovnej reči v niekoľkých uhorských plukoch spoločnej armády, vplyv na rozvoj slovenskej vojenskej terminológie to nemalo.

Čo sa týka základných povelov v rakúsko-uhorskej armáde, tie predstavovali zhruba asi osemdesiat fráz, ktoré sa mužstvo spravidla učilo naspamäť.²⁷

Slovenčina však v druhej polovici 19. storočia bola využívaná aj ako veliaca reč v niekoľkých hasičských zboroch. Práve tu boli používané slovenské povely a v obmedzenej miere aj ďalšia terminológia. Bližšie môžeme uviesť dva hasičské cvičebníky.

Jeden z nich vytvoril Samo Daxner v roku 1881, pričom o použití terminologického materiálu uviedol: „*Pri tvorení veľkého výberu povelov mal som takmer úplne voľnú ruku. Použiť sa dalo máličko z českého vojenského cvičebníka pre riadne vojsko; niečo bolo možné prevziať z velenia r. 1848 – 49 sriadených dvoch slovenských dobrovoľníckych brojov a konečne historické rusko-slovenské bezotážčné 'stúpaj'.*“²⁸

Z Daxnerovho cvičebníka vyžaruje jazykové sebedomnie autora.²⁹ Napriek tomu sa tu v niektorých prípadoch objavuje ortografická nejednotnosť v používaní niektorých povelov. Tento nedostatok však mohol vzniknúť aj po odovzdaní textu do tlačiarne.

Úskalia terminologickej práce sa prejavujú aj v ďalšej terminologickej príručke pre hasičov, ktorú vydal Jozef Kohút druhýkrát v roku 1897.³⁰ Napriek veľkej snahe sa aj tu vzhľadom na terminológiu prejavujú obmedzené možnosti, ktoré autor pri písaní práce mal.³¹

²³ SEGEŠ, V. Význam etnicity v mnohonárodnostnej habsburskej armáde. In *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*. Prešov 2007, s. 85.

²⁴ SEGEŠ, ref. 23, s. 85.

²⁵ Bližšie pozri: DANGL, V. Národnostná problematika v rakúsko-uhorskej armáde a Slováci. In *Československý časopis historický*, 24, 1976, s. 851-884.

²⁶ Jozef Žiak z Liptova – príslušník 32. honvédskeho pešieho pluku – si v liste Andrejovi Hlinkovi posťažoval: „*Na túto dobu som pridelený k jednému pluku, čo sa ani s tými spolubojovníkmi nemôžem dohovoriť*“. Slovenský národný archív, List Jozefa Žiaka Andrejovi Hlinkovi z 23. mája 1918, f. A. Hlinka, č. šk. 4, sign. 741.

²⁷ DANGL, ref. 25, s. 860.

²⁸ Povel „Stúpaj!“, resp. „Stupaj!“ autor používa vo význame neskoršieho povelu „Pochodom vchod!“. DAXNER, S. Hasičský cvičebník (Exercir – Reglement) pre sbory dobrovoľných hasičov slovenských. Turčiansky Svätý Martin 1881, s. 4.

²⁹ „*Nemecké chrchlavé 'Hab' acht' na pr. až tri pochopy a výkony oblažuje, totiž: pozor!, rovno stoj! a rovno zrak! – nemecké: grad aus! rechts um! halb links! vorwärts front! marsch! z čiastky nemajú zmyslu, z čiastky nie sú nemecké – maďarské: indulj! jobbra kanyarodj! a väčšina iných – jako aj české: v levo čelím! – člene pochod! atd. nie sú ani povely*“. DAXNER, ref. 28, s. 5.

³⁰ KOHÚT, J. Cvičebník. Príručná kniha pre hasičov. Turčiansky Svätý Martin 1897.

³¹ V súvislosti s hadicami autor napísal: „*Na všetkých stranách nášho vidieka, kde sme sa k požiaru dostavili, ľud 'šlauchy' všade 'črevami' nazýval, a ja, nevediac nájsť lepšieho názvu, som ho aj podržal.*“

Vzhľadom na neexistenciu slovenskej vojenskej terminológie pozorujeme v dobovej slovenskej publicistike na začiatku 20. storočia niekoľko tendencií. Ako primárnu alternatívu môžeme uviesť realizáciu doslovných prekladov (kalkov) z nemčiny, respektíve z maďarčiny. Inú alternatívu predstavoval príklon k preberaniu termínov z češtiny, ktorá je zo slovanských jazykov slovenčine najbližšia. Je evidentné, že slovenčina sa pri nedostatku vlastnej vojenskej terminológie mohla oprieť, respektíve sa vo viacerých prípadoch aj opierala o rozvinutejšiu českú vojenskú terminológiu. Ďalšou alternatívou bolo aj faktické vypustenie termínu a jeho nahradenie zdĺhavými opismi.³²

Prvé dve uvedené tendencie badať v priam prognostickom článku *Lietacie stroje v službe armády*, ktorý bol napísaný v roku zavedenia lietadiel do rakúsko-uhorskej armády (1911): „Nedávno sa odbavovala pri veľkej účasti vysokých hodnostárov vojenských a civilných cvičba s lietacími strojami. Účasť brali najslávnejší vetroplavci. Stroje (lietadlá) vyprobovali na konanie dopravy munície a obrany počas války, urobili výskumy nepriateľa a polohy prenášania bombí atď. Máme teda výhľad, že čoskoro války sa budú diať nie prevažne na suchej zemi, ale v povetří.“³³

Vplyv češtiny na slovenčinu sa v rámci vojenskej terminológie teda prejavil už pred vznikom Československej republiky (ČSR). Jemné rozdiely v používaní niektorých zaužívaných a viac-menej medzinárodných termínov vtedy neboli používateľmi ani vnímané (príklad front – fronta).³⁴

Sumarizujúc toto obdobie, môžeme opäť uviesť, že slovenská vojenská terminológia s výnimkou základných povelov, nebola rozvinutá. To isté platí aj o terminológii z oblasti techniky, priemyslu a národného hospodárstva. Dotvorená nebola ani právna a administratívna terminológia, respektíve v nových podmienkach po vzniku ČSR čiastočne ani nevyhovovala.³⁵

Priestor, kde sa odohrával proces aktívnej slovtvorby v slovenskom jazyku, sa teda po roku 1918 sústredil hlavne na odbornú terminológiu.³⁶ Ako uvidíme neskôr, tento všeobecný trend sa priamo netýkal slovenskej vojenskej terminológie.

Špecifickou, avšak pomerne krátkodobou kapitolou dejín slovenskej vojenskej terminológie, je existencia terminologického materiálu používaného Slováckmi v československých légiách v Rusku.

KOHÚT, ref. 30, s. 91. Napriek tomuto konštatovaniu bol výraz hadica už predtým známy a publikovaný: Bližšie pozri: LOOS, J. *Slowník slowenskej, maďarskej a nemeckej reči*. III. Diel Slowensko-maďarsko-nemecký. Pešť 1871, s. 126. Vo svojom cvičebníku ho bežne používa aj S. Daxner.

³² Širšie opisné pasáže nahrádzajúce termíny pozorujeme napríklad v článku Slováci na bojišti bulharsko-tureckom. „V bulharskej armáde je aj niekoľko Slovákov, ktorí za svoju statočnosť boli aj viac ráz vyznačení. Tak istý Ďuro Vaňov z Padinej preoblečený vošiel do Drinopolu, kde si všetko dôkladne poprezeral a zase sa vrátil. Dostal za tento odvážny kúsok zlatý kríž.“ Zvolenské noviny. 10, 1913, č. 3, s. 6.

³³ Zvolenské noviny, 8, 1911, č. 5, s. 9.

³⁴ Budúci staviteľ československých opevnení na Slovensku, počas 1. svetovej vojny delostrelec Martin Plačka napríklad v roku 1918 uviedol: „Vašu dvojpodpisnicu z 22. I. som už na tejto fronte našiel.“ Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia Martin (ďalej len SNK-ALU Martin), List M. Plačka Alexandrovi Kardossovi z 1. februára 1918. sign. 95 C 13.

³⁵ FURDÍK, J. *Zo slovtvorného vývoja slovenčiny*. Bratislava 1971, s. 75-76.

³⁶ FURDÍK, ref. 35, s. 76.

Vznik tohto materiálu bol podmienený tým, že Slováci boli v rámci československých légií najviac zastúpení práve v týchto útvaroch, pričom v niektorých jednotkách s prevahou Slovákov sa používala ako veliaca reč slovenčina. Napríklad už v roku 1917 takto bola slovenčina používaná v 12.rote 7. československého streleckého pluku „Tatranského“.

Pri interpretácii tejto zaujímavej etapy dejín slovenskej vojenskej terminológie sme vychádzali z rozkazov Československého tábora pre Slovákov v Irkutsku od 1. januára do 31. marca 1919. Aj tu stále rezonovala otázka používania veliacej reči. Napríklad v rozkaze č. 7 zo 7. januára 1919 boli vojaci v paragrafe č. 2 naraz informovaní, že „...úradným jazykom československej armády je jazyk český. V medzinárodných stykoch sa má užívať, ako je to pravidlom v iných štátoch, jazyka francúzskeho. K listinám určeným úradom ruským dľa potreby priložiť preklad ruský. – Oprava po vyjasnení: Úradným jazykom československej armády je jazyk český alebo slovenský.“³⁷

Velenie tábora v týchto rozkazoch používalo viaceré termíny ruskej vojenskej terminológie. Z takýchto termínov môžeme uviesť napríklad čiastočne poslovenčené výrazy: dežurný, udarný, karaulný, ďalej komanda, dobrovolec, rozvod, obmotky, gymnast'orka, sumka a ďalšie. Napriek tomu tu pozorujeme aj určité začiatky terminologickej práce, spočívajúce v nahradení ruských termínov výrazmi zo slovenského slovného fondu, respektíve ich prekladmi z ruštiny. Napríklad v rozkaze zo 16. januára 1919 bolo nariadené používať namiesto všeobecného termínu dobrovolec výrazy ako strelec, novobranec, slobodník, desiatnik atď. Takisto v marci 1919 nariadilo velenie tábora používať ďalšie slovenské termíny. Napríklad termín starší lekár mal byť nahradený ekvivalentom táborový lekár, namiesto výrazu viestový sa mal používať termín posol a boli tu zrealizované aj ďalšie zmeny, respektíve zjednodušenia.

Vojenská terminológia v československých légiách v Rusku bola navyše obohatená o termín guľomet, ktorý vznikol doslovným prekladom z ruštiny.³⁸ Tento termín nahradil dovtedy používaný termín strojná puška, v jazyku sa pomerne rýchlo ujal a už z neho nevymizol. Koreňová morféma -met sa potom stala produktívnym základom ďalších zložených slov: mínomet (namiesto dovtedajšieho vrhač mín), plameňomet, v neskoršom období granátomet, raketomet a ďalšie.

Ďalšie výraznejšie práce na slovenskej vojenskej terminológii neprebehli. Tu sa žiada zdôrazniť, že aj vzhľadom na vtedajšiu vojensko-politickú situáciu, v ktorej sa československé légie v Rusku nachádzali, sa sústavnejšia terminologická práca ani nemohla rozvíňať. Rovnako neboli vyriešené ani viaceré ďalšie otázky týkajúce sa postavenia Slovákov v légiách v Rusku. Napriek tomu sa však potvrdilo, že slovenčinu je možné použiť ako veliacu reč pri základnom výcviku mužstva, pri poradovej príprave, ako služobný jazyk pri vydávaní písomných rozkazov, smerníc a taktiež v korešpondencii. Vojenské termíny boli predbežne preberané z ruštiny, avšak aj tie boli postupne nahrádzané termínmi slovenskými.

Komunikácia medzi slovenskými a českými príslušníkmi československých légií pritom mohla prebiehať aj ideálne, ako o tom napísal v roku 1919 legionár Martin Orišek: „*Nikdy nezabudnem na ten dialóg, v ktorom som počul Čecha po česky a Slováka po slovensky*

³⁷ Rozkaz čís. 7 Československému tábora pre Slovákov v Irkutsku. Irkutsk 7. januára 1919. Dokument v zbierke autora.

³⁸ OBERPFALCER, F. Argot a slangy. In *Československá vlastiveda*. Díl III, Jazyk. Praha 1934, s. 363.

*hovoriť a z ktorého som videl, ako krásne jeden druhého rozumejú.*³⁹ Pritom nesporne zaujímavý lexikálny materiál vznikol aj v tých útvaroch československých légii, ktoré boli tvorené hlavne českými legionármi.⁴⁰

Vznik Československej republiky, konštituovanie jej armády v roku 1918 podnietili v rámci riešenia otázky veliacej reči i začiatok prác na jednotnej českej vojenskej terminológii. Proces tvorby vojenskej terminológie sa v celom medzivojnovom období, napriek deklarovaníu existencie tzv. československého jazyka, týkal v podstate len češtiny. V civilnom sektore i v armáde zároveň došlo k intenzívnemu pôsobeníu češtiny na slovenčinu, čo vyplývalo z toho, že čeština bola už pred 1. svetovou vojnou funkčne, respektíve štýlovo primerane diferencovaná.⁴¹

Začiatok slovotvorby v oblasti českej vojenskej terminológie po roku 1918 bol pritom pomerne komplikovaný. Z politických i psychologických dôvodov nebolo možné ani dočasne ponechať terminológiu nemeckú. Napriek tomu sa česká vojenská terminológia spočiatku formovala, vyhraňovala aj komparáciou s nemeckou terminológiou. Nové názvoslovie zbraní a vojenského materiálu bolo do vojenských útvarov predbežne dodávané vo forme letákov, respektíve stručných brožúr⁴² a spočiatku sa aj tu pomerne často pracovalo spomínanou metódou kalkov z nemčiny.

Z českého vojenského terminologického materiálu, ktorý bol vytvorený do roku 1918, bolo možné čiastočne vychádzať zo staršej práce Ferdinanda Čenského. Použiť bolo možné i sokolskú terminológiu (hlavne poradovú prípravu a základné taktické názvoslovie).

Mužstvo i dôstojníci československej armády v tomto prechodnom období používali niekedy paralelne termín z domáceho slovného fondu, termíny predtým používané v rakúsko-uhorskej armáde, respektíve termíny z iných (dohodových) armád. Ako príklad na tento trend môžeme uviesť úryvok z hlásenia letca – pozorovateľa npor. Vojtěcha Paška z 11. decembra 1919: „*K telefonickému rozkazu velitelství čs. aviatiky pro Slovensko ze dne 11. prosince 1919 hlásím: 1) Dne 9. t. m. obdržel jsem rozkaz přeletěti aparát č. 369.108 s polním pilotem Jandou do Užhorodu. Jelikož jsem konstatoval, že směrem k Lučenci je těžké povětrí, mlha a mraky 200-300 m vysoké, věšticí sněhové vánice, které obzvláště v okolí Lučence bývají velmi časté, kdežto na západě a severu je celkem příznivé počasí, volil jsem okamžitě routu Nitra – Topolčany – Prievidza – Turč. Sv. Martin – Spišská Nová Ves – Užhorod. Tuto dráhu hlásil jsem před odletem veliteli eskadrilly kap. Dostálovi...*“⁴³

Na zabezpečenie systematickej tvorby českého vojenského názvoslovía bola pri Ministerstve národnej obrany v Prahe vytvorená Názvoslovná a jazyková komisia. Povolání do nej boli viacerí českí vojenský a civilní odborníci, teoretici z vysokých a priemyselných škôl, praktici z oblasti priemyslu, jazykovedci, zástupcovia rôznych korporácií, úradov a ďalší.

³⁹ List Martina Oríška adresovaný (pravdepodobne) Branislavovi Vladimírovi Manicovi z 25. septembra 1919. Dokument v zbierke autora.

⁴⁰ NĚMEC, I. Jazyk československých legií v Rusku. In *Historie a vojenství*, 40, 1991, č. 2, s. 25-39. Autor sa v tomto článku zameriava predovšetkým na dobový český vojenský slang.

⁴¹ KAČALA, J. *Spisovná slovenčina v 20. storočí*. Bratislava 2010, s. 31.

⁴² Bližšie pozri napr.: VHA Bratislava, České názvosloví vojenské Ministerstvo Národní obrany II. c. 105/19 Kulomet (Instrukcion bývalé rakouské armády G-69). F. ZVV Bratislava 1919, č. šk.55.

⁴³ VHA Bratislava, Hlášení k letu aparátu čís. 369. 108 do Užhorodu dne 9. XII. 19. f. ZVV Bratislava 1920, Presidium, č. šk. 66.

Na tvorbe českej vojenskej terminológie tak participovali i viacerí významní českí jazykovedci. Môžeme napríklad konkrétne uviesť Emila Smetánku, Vladimíra Šmilauera,⁴⁴ Františka Oberpfälcera, Jana V. Sedláka. Výsledky ich terminologickej práce boli potom zavedené v československej armáde v podobe predpisov, služobných kníh, klasifikácie materiálu, rozkazov atď. Vybrané príspevky boli publikované aj v časopise Naše řeč.⁴⁵ V roku 1938, po takmer dvadsaťročnej práci bez rušivých momentov, nachádzame o práci tejto komisie nasledovné retrospektívne zhrnutie: „*Vedení – nejprve Vaničkovu, potom Sedlákovu – podařilo se sharmonisovati vojáky s civilisty, filology s techniky, vytvořiti v komisi ovzduší vzájemného respektu a uznání i pohnouti všechny ke vzájemným ústupkům. Při práci se ukázalo, jak často dovede laik svou životní invencí rozřešiti problém, o němž se marně pokoušejí odborníci: dělostřelecké důležité termíny 'předkluz' a 'zákluz' (Vorlauf, Rücklauf) byly navrženy mladým dělostřeleckým důstojníkem.*“⁴⁶ Vytvorenie českej vojenskej terminológie v medzivojnovom období okrem iného výrazne skvalitnilo aj dobovú „vojenskú češtinu“.

Pri neexistencii slovenských ekvivalentov Slováci používali české termíny. V mnohých prípadoch si ich odlišnosť, respektíve príznakovosť ani neuvedomovali. Tieto termíny sa stali bežnou súčasťou ich individuálnej slovnej zásoby a objavovali sa aj v rôznych formách hovorového štýlu.⁴⁷ Dôstojníci – Slováci pritom velili po česky, neraz aj vo vojenských útvaroch na Slovensku.

Vzhľadom na dejiny slovenského jazyka v období 20. rokov pozorujeme dve tendencie. Jedna tendencia bola približovať slovenčinu češtine. Druhá – reprezentovaná hlavne martinským centrom – sa snažila o udržiavanie tzv. martinského úzu a o nadväzovanie na kodifikáciu Samuela Czambela.⁴⁸ Toto sa však týkalo výlučne civilného sektoru. V armáde dominovala čeština, čo sa zo slovenskej strany stalo terčom protestov už v tomto období. Napríklad v januári roku 1922, v súvislosti s búrlivou debatou v Národnom zhromaždení o vynaložených finančných prostriedkoch pre armádu, upozorňoval na slabé zastúpenie slovenčiny v armáde všeobecne aj slovenský poslanec Ferdiš Juriga.⁴⁹

V porovnaní s prvým desaťročím republiky sa problém používania slovenčiny v československej armáde v 30. rokoch stal ešte viac aktuálnym. Hoci sa v rámci československej armády ani v tomto období nezačali práce na slovenskej vojenskej terminológii, častejšie sa o tejto otázke diskutovalo.

Môžeme v tejto súvislosti uviesť niekoľko konkrétnych momentov.

⁴⁴ Vladimír Šmilauer je okrem iného aj autorom hodnotnej práce *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava 1932.

⁴⁵ Bližšie pozri napr.: ŠMILAUER, V. Vojenské názvosloví ručních střelných zbraní a kulometů. In *Naše řeč*, 20, 1936, č. 2 – 3, s. 25-44.; ŠMILAUER, V. Vojenské názvosloví ručních střelných zbraní a kulometů (ostatek). In *Naše řeč*, 20, 1936, č. 4 – 5, s. 77- 99.

⁴⁶ Bližšie pozri: O vojenském názvosloví. In *Naše řeč*, 22, 1938, č. 5, s. 151-154.

⁴⁷ Zaujímavým pramenným materiálom v tejto súvislosti sú spomienkové pamätníky z vojenčiny. Napríklad v pamätníku Júliusa H. – príslušníka hraničiarskeho práporu 9 v Rimavskej Sobote – z roku 1933 nachádzame básničku *Rim. sobotskie kasárne* od Juraja P., ktorý ju napísal „v službe dozorčieho desiatníka“ (zámerne sme ponechali tvar, ktorý použil – pozn. P. Ch.). Spomienkový pamätník Júliusa H. z roku 1933. Dokument v zbierke autora.

⁴⁸ K tomuto problému bližšie pozri: KAČALA, ref. 41, s. 25-30.

⁴⁹ Bližšie pozri: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/127schuz/s127001.htm> 8. novembra 2010

Záležitosť npor. Alfréda Löfflera – dôstojníka Zemského leteckého skladu III v Nitre –, ktorý vo februári 1933, mimo riadneho termínu, podal žiadosť o preloženie k niektorému leteckému útvaru po roztržke s nadriadeným, súvisela práve s používaním služobného jazyka. Nepriamo sa však celá kauza dotýkala aj slovenskej vojenskej terminológie. Pri vyšetrovaní prípadu spomínaný nadriadený dôstojník, škpt. Jaroslav Jirout v svedeckom protokole, okrem iného, uviedol: „*Agenda ZLS III je převážnou většinou technického rázu oboru leteckého, v němž slovenčina dosud nemá své vlastní ustálené terminologie.*“⁵⁰

Hlasy za významnejšie zastúpenie slovenčiny v československej armáde sa ozývali aj na stránkach dobovej tlače.⁵¹

V tomto období sa aj niektorí slovenskí jazykovedci začali viac zaoberať otázkou používania jazyka v armáde. Problému slovenskej vojenskej terminológie sa dotkol aj jazykovedec Ľudovít Novák vo svojej najvýznamnejšej práci *Jazykovedné glosy k československej otázke*. Ľ. Novák pri interpretácii pomeru slovenčina verzus československá armáda vychádzal zo znenia Zákona č. 122/1920 Zbierky zákonov a nariadení zo dňa 29. februára 1920.⁵² Vzťah slovenskej a českej vojenskej terminológie autor nevnímal ako problémový, vzhľadom na príbuznosť oboch jazykov. Navrhoval však aj riešenia, ktoré by poľahky odstránili nedostatky v slovenskej vojenskej terminológii, o čom doslova napísal: „*Keby okrem toho niektoré zvláštnosti, na pr. v terminologii zbraní robily ťažkosti, ľahko sa odstránia osobitnou komisiou. V nej – okrem vojenských odborníkov českých s hlasom poradným i slovenských vojenských odborníkov s hlasovacím právom – by zasedali aj niekoľkí slovenskí jazykovedci, rovnako s hlasovacím právom, ako členovia oficiálne uznanej príslušnými úradmi, hlavne ústredím, ministerstvom národnej obrany.*“⁵³

Priekopníckou a originálnou bola takisto štúdia Jozefa Orlovského o vojenskom slangu.⁵⁴ Hoci práca vyšla až v roku 1941, dotýkala sa slangu v bývalej československej armáde. J. Orlovský pritom materiál zbieral počas svojej prezenčnej služby pri hraničiarskom prápore 9 v Rimavskej Sobotě v rokoch 1937 – 1939.

Ako zaujímavosť, respektíve kuriozitu, môžeme spomenúť udalosť, ktorá sa datuje do konca roka 1935. Príliš horlivý vojenský cenzor Zemského vojenského veliteľstva v Košiciach vtedy vyčítal rozhlasovej adaptácii novely Gejzu Vámoša *Jazdecká legenda* nedostatky i vo vojenskej terminológii.⁵⁵ V tomto prípade však evidentne išlo o nepochopenie

⁵⁰ VHA Bratislava, Protokol sepsaný dne 8. března 1933 v kancel. pos. velit. v Nitře se škpt. Jaroslavem Jiroutem, velitelém ZLS III v záležitosti žádosti o přemístění a stížnosti npor. Alfréda Löfflera ZLS III podle nařízení ZVV čj. 6435/1. osob. dův. 1933, f. ZVV Bratislava, 1933 dův. č. šk. 115. Alfréd Löffler zahynul při plnění služobných povinností 22. novembra 1938. O okolnostiach jeho smrti bližšie pozri: PLACHÝ, J. Padlí a zemřeli vojáci čs. armády ze Slovenska (květen 1938 – březen 1939). In *Paměť národa*, 6, 2010, č. 1, s. 38-39.

⁵¹ V článku *Slovenčinu do armády* autor podpísaný skratkou – lčd apeloval: „*Preto záverom ešte raz zdôrazňujem: viac tej ľubozvučnej slovenčiny do našej armády. Od vojenských akadémií, záložných dôst. škôl počnúc až k najprostejšiemu nášmu vojakovi.*“ Bližšie pozri: Slovák, 18, 1936, č. 175, s. 5. (2. august 1936).

⁵² Bližšie pozri: GRONSKÝ, J. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*, I, 1914 – 1945. Praha 2005, s. 107-109.

⁵³ NOVÁK, Ľ. *Jazykové glosy k československej otázke*. Turčiansky Svätý Martin 1936, s. 196.

⁵⁴ ORLOVSKÝ, J. *K slovenskému slangu študentskému a vojenskému*. Turčiansky Svätý Martin 1941.

⁵⁵ SNK-ALU Martin, List Spolku slovenských spisovateľov Zemskému vojenskému veliteľstvu v Košiciach z 9. decembra 1935, f. G. Vámoš, sign. 72 M 13.

umeleckého charakteru textu. Čítanie cenzúrneho posudku dokonca vyvolalo v Spolku slovenských spisovateľov „hlučnú veselost“.⁵⁶ „Enfant terrible“ vtedajšej slovenskej literatúry Gejza Vámoš sa ešte v marci 1936 právom pýtal: „Prečo ubiť rozhlasový variant jediného slov. voj. románika?“⁵⁷

Významným aktom na poli slovenskej terminológie v tomto období všeobecne bolo vydanie lekárskeho názvoslovia v podobe práce *Nomina anatomica* Júliusa Ledényiho – Ladzianskeho v roku 1935.⁵⁸ Túto terminológiu potom aplikovali aj vojenski lekári – Slováci.⁵⁹ V rámci lekárskej terminológie si však svoje reálne postavenie naďalej udržala aj latinčina.

Ak sa vrátíme k dejinám slovenského jazyka v 30. rokoch, pozorujeme markantný nárast jazykového purizmu, ktorý bol reakciou na predchádzajúce obdobie. Pod týmto termínom je nutné chápať snahu o odstránenie nedomácich prvkov zo slovenčiny a o čistotu jazyka.⁶⁰ Jednou z typických črt purizmu bol aj návrat k archaizmom z domáceho slovného fondu,⁶¹ o čom sa ešte zmienime aj v súvislosti s vojenskou terminológiou.

Hlavným predstaviteľom jazykového purizmu na Slovensku v tomto období bol jazykovedec Henrich Bartek.⁶² Bol to pravdepodobne práve H. Bartek, ktorý v roku 1938 publikoval v časopise *Slovenská reč* noticku o termínoch stotník a stotina.⁶³ V ďalšom čísle časopisu sa opäť pravdepodobne on zamerl na termíny vojín a vojak: „*S neúspechom sa stretáva*

⁵⁶ SNK- ALU Martin, List Gejzu Vámoša Alojzovi Sopkovi z 9. decembra 1935, f. G. Vámoš, sign. 72 M 13.

⁵⁷ SNK-ALU Martin, List Gejzu Vámoša Alojzovi Sopkovi z 9. marca 1936, f. G. Vámoš, sign. 72 M 13.

⁵⁸ Bližšie pozri: LEDÉNYI, J. *Nomina anatomica*. Turčiansky Svätý Martin 1935.

⁵⁹ Bližšie môžeme napríklad uviesť úryvok z hlásenia o strelnom poranení vojaka, ktoré napísal čat. ašp. Dr. Galanda 25. októbra 1939: „St. localis: Vstrel medzi distálnymi koncami III. a IV. metacarpálneho článku, výstrel medzi IV. a V. metacarpom distálne na dorsálnej strane ruky. IV. metacarpálny článok zdá sa byť nalomený. Prvá pomoc: Fixačný dlahový obvaz na ruku. Na rany tampón s ung. aridi lorici 10%.“ VHA Bratislava, f. MNO, 1939, prez. obyč., č. šk. 7.

⁶⁰ KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P. *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava 2006, s. 222.

⁶¹ Napríklad v súvislosti s výrazom sládok (vedúci odborník v pivovare pri varení piva) bol navrhovaný návrat k archaickému tvaru pivovarčí. „Slovo pivovarčí je dobré, hodno ho oživiť i v literárnej reči a v odbornej terminológii.“ Bližšie pozri: *Slovenská reč*. 1, 1932 – 1933, č. 6, s. 141.

⁶² Henrich Bartek (25. marec 1907 Žilina – 7. február 1986 Plattling, Nemecko, pochovaný v Niederaltaichu). Slovenský jazykovedec, redaktor, univerzitný profesor, kultúrny pracovník. Po maturite na gymnáziu v Žiline študoval československú a románsku filológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Pôsobil aj ako stredoškolský učiteľ a lektor slovenského jazyka na viacerých miestach. V rokoch 1933 – 1939 referent Jazykovedného ústavu Matice slovenskej v Martine, kde okrem iného redigoval časopis *Slovenská reč*. Hlavný predstaviteľ jazykového purizmu v slovenskej jazykovede. Vojenskú službu pravdepodobne nekonal, kmeňový list sa vo Vojenskom ústrednom archíve – Vojenskom historickom archíve v Prahe nenachádza. Podrobnejšie a ďalšie informácie o jeho živote pozri: *Biografický lexikón Slovenska*, I, A – B. Martin 2002, s. 246-247.; Pozri takisto: ONDREJOVIČ, S. Slovenský jazykovedec Henrich Bartek (1907 – 1986), I. In *Slovenská reč*, 66, 2001, č. 2, s. 65-90.; ONDREJOVIČ, S. Slovenský jazykovedec Henrich Bartek (1907 – 1986), II. In *Slovenská reč*, 66, 2001, č. 3, s. 129-146.

⁶³ Bližšie pozri: *Slovenská reč*. 7, 1938 – 1939, č. 1, s. 19-20. Henricha Barteka ako autora týchto notíciek uvádza jazykovedec Slavomír Ondrejovič. Bližšie pozri: ONDREJOVIČ, S. Slovenský jazykovedec Henrich Bartek (1907 – 1986), I. In *Slovenská reč*. 66, 2001, č. 2, s. 84.

*snaha uviesť do slovenčiny české slovo 'vojín'. V slovenčine celkom vystačíme so slovom vojak. Umelé rozlišovanie medzi slovami 'vojín' a vojak je násilné, neprirodzené.*⁶⁴

Otázky používania jazyka v armáde i problém vojenskej terminológie zaujímali aj slovenskú autonómnu vládu. 14. februára 1939 sa táto vláda uzniesla, že najneskôr 1. mája 1939 budú vojenské útvary a vyššie veliteľstvá na Slovensku úradovať v slovenčine, s vojakmi – Slovákmi sa bude komunikácia realizovať v slovenčine, budú sa používať slovenské povely a všetky vojenské objekty budú mať slovenské nápisy.⁶⁵ Už o mesiac neskôr – 14. marca 1939 – však Československá republika prestala existovať a problém používania slovenského jazyka v rámci útvarov československej armády tak už nebol aktuálny. Dodajme, že pomerne krátko po vyhlásení Slovenskej republiky v roku 1939 sa Henrich Bartek vzdal postu šéfredaktora časopisu Slovenská reč. Dôvodom bolo odmietnutie jeho modelu Pravidiel slovenského pravopisu anonymnou komisiou, ktorá ich posudzovala. Hoci H. Bartek ako hlavný predstaviteľ slovenského jazykového purizmu odišiel z postu šéfredaktora tohto časopisu, jazykový purizmus napriek tomu mal vplyv na tvorbu slovenskej vojenskej terminológie už krátko po vzniku Slovenskej republiky.

Konštituovanie Slovenskej republiky v marci roku 1939 znamenalo, okrem iného, aj začiatok intenzívnych prác na slovenskej vojenskej terminológii.

Všeobecne možno konštatovať, že východiská tvorby vojenskej terminológie v tomto období boli pomerne dobré, aj vzhľadom na príbuznosť slovenčiny a češtiny. To konkrétne znamenalo, že množstvo terminologického materiálu bolo možné v krátkom čase poslovenčiť, čo sa aj stalo.

Proces tvorby slovenskej vojenskej terminológie v rokoch 1939 – 1944 možno časovo-tematicky analyzovať prostredníctvom niekoľkých momentov.

Minister národnej obrany v rokoch 1939 – 1944 generál Ferdinand Čatloš bol jednoznačne naklonený prácam na vojenskej terminológii. Je pritom zaujímavé, že ešte počas pôsobenia v medzivojnovnej československej armáde sa on sám vyjadroval aj k otázkam jazyka a jeho používania v armáde. V 20. rokoch však svojimi názormi na slovenské nárečia a na pomer slovenčiny a češtiny skôr prispieval k oficiálnej politike čechoslovakizmu.⁶⁶ Jeho záujem o problém používania slovenského jazyka v armáde, napriek pracovnej vyťaženosti vyplývajúcej z ministerskej funkcie, neklesol.⁶⁷

Organizačný rámec realizácie prác na slovenskej vojenskej terminológii v období Slovenskej republiky sa od jej vzniku niekoľkokrát zmenil. Otázky vojenskej terminológie po konštituovaní ministerstva národnej obrany spočiatku spadali do kompetencie jeho Kul-

⁶⁴ Slovenská reč. 7, 1938 – 1939, č. 2, s. 74.

⁶⁵ ŠRÁMEK, P. *Ve stínu Mnichova Z historie československé armády 1932 – 1939*. Praha 2008, s. 108-109.

⁶⁶ „Nelíši sa viac Čech od Moravana, Moravan od Nitranu, ako Nitran od Liptáka a tento od Šarišana. Čili rozdiel v reči je mnohokrát väčší medzi samými Slovákmi, nežli medzi Čechom a Slovákom“. Bližšie pozri: ČATLOŠ, F. Československá vzájomnosť. In *Výchova a vojsko. Přednášky z vychovateľského kursu pro důstojníky*, část V. Praha 1921, s. 206.

⁶⁷ Jazykovedec Eugen Jóna v spomienkach uvádza, že „...minister národnej obrany slovenskej vlády (teda F. Čatloš – pozn. P. Ch..) vraj nariadil namiesto slova treba používať iba slovo načím.“ JÓNA, E. Zo spomienok hlavného redaktora Slovenskej reči. In Slovenská reč. 51, 1986, č. 5, s. 281. K vetnej príslovke načím môžeme dodať, že sa skutočne s veľkou frekvenciou objavuje v písomnostiach Ministerstva národnej obrany v Bratislave v rokoch 1939 – 1945. Išlo však o výraz, ktorý bol v tejto dobe „módny“ a vnímaný ako pôvodný slovenský, a to aj napriek tomu, že vo viacerých slovenských nárečiach nemal oporu.

túrneho a tlačového oddelenia. Pracovná náplň 2. referátu tohto oddelenia (Veci kultúrne, predpisy, knižnice) bola definovaná nasledovne: „*Jazyková úprava nariadení, rozkazov, smerníc, dekrétov a tlačív vydaných ministerstvom národnej obrany, čiže jeho oddeleniami. Jazyková úprava nových predpisov, smerníc a príručiek. Ustalovanie vojenského názvoslovia a povelov podľa programu MNO.*“⁶⁸

Novým momentom v organizácii terminologickej práce v roku 1940 bolo, že koncom tohto roka došlo k vytvoreniu Predpisovej a názvoslovnej komisie, ktorá potom existovala ako oddelenie II/7 Ministerstva národnej obrany v Bratislave.

V januári 1941 bol prednostom tejto komisie mjr. pech. Karol Polóni, ktorý túto funkciu s prestávkou zastával viac ako dva roky (je možné, že za prednostu komisie bol menovaný už pri jej vytvorení). Komisia pri prerokúvaní jednotlivých predpisov a terminologických otázok zasadala príležitostne v Hurbanových kasárňach v Bratislave, pričom zasadaní sa ako externisti zúčastňovali aj určení dôstojníci jednotlivých zbraní a služieb.

V máji 1942 sa komisia organizačne ďalej rozdelila na Predpisovú komisiu (oddelenie II/7 A – prednosta pplk. pech. Karol Polóni) a Názvoslovnú komisiu (oddelenie II/7 B – prednosta pplk. konc. G. Zapletal).⁶⁹

V júli 1942 funkciu prednostu Predpisovej a názvoslovnej komisie ako celku dočasne zastával uvedený G. Zapletal.⁷⁰

Predpisová a názvoslovná komisia ako orgán existovala nezávisle, neskôr, pravdepodobne v roku 1943, bola pričlenená k oddeleniu I/5 (vojenská propaganda). V rámci dislokačných zmien na jeseň 1943 bola táto komisia odlúčená od oddelenia I/5 a presunutá k Veliteľstvu pozemného vojska v Banskej Bystrici ako jeho samostatná zložka.⁷¹ Dňa 3. decembra 1943 došlo k fyzickému presunu komisie, pričom jej materiál mal v Banskej Bystrici komisionálne prevziať stot. útv. Štefan Formender. S komisiou boli do Banskej Bystrice presunutí i jazykový korektor František Schneider a sekretárka Anna Kováčová.⁷² Už dva dni predtým – 1. decembra 1943 – bol za nového prednostu Predpisovej a názvoslovnej komisie menovaný plk. pech. Ján Imro, inak jazykovo veľmi zdatný dôstojník.⁷³ Po jeho odchode na front dňa 27. júna 1944 bol do funkcie prednostu komisie menovaný spomínaný Š. Formender. V Banskej Bystrici Predpisovú a názvoslovnú komisiu priam symbolicky zastihlo aj vypuknutie Slovenského národného povstania.

Jedným z výsledkov práce Predpisovej a názvoslovnej komisie bolo vydanie publikácií Vojenské názvoslovie predpisov, ktoré vyšli v rokoch 1941 a 1942. V úvode k prvému zošitu názvoslovia jeho autori uviedli: „*Vydávanie vojenského názvoslovia sleduje cieľ utvoriť jednotné názvoslovie, prispôbené potrebám slovenskej armády a v súlade s požiadavkami slovenskej jazykovej kultúry. Slovenská armáda dostáva tým dôležitú služobnú a výchovnú pomôcku. Tvorením vojenského názvoslovia prispieva sa k obohateniu slovnnej zásoby slovenčiny, špeciálne v oblasti odborných terminológií.*“⁷⁴

⁶⁸ VHA Bratislava, Rozvrh agendy a pôsobnosti jednotlivých zložiek ministerstva národnej obrany, f. MNO, prez. dôv., č. šk. 4.

⁶⁹ VHA Bratislava, Ministerstvo národnej obrany. Čís. 97 675 Dôv. III/11 – 1942, f. VV 3, č. šk. 2.

⁷⁰ VHA Bratislava, Gregor Zapletal (1891) – Kmeňový list.

⁷¹ VHA Bratislava, Predpisová a názvoslovná komisia presťahovanie – nariadenie. fond MNO, dôverné 1943, č. šk. 305.

⁷² VHA Bratislava, ref. 71.

⁷³ VHA Bratislava, Ján Imro (1897) – Kvalifikačná listina.

⁷⁴ Bližšie pozri: VHA Bratislava, Služobné knihy slovenskej armády – Vojenské názvoslovie predpisov. Bratislava: 1941, sign. ŠZ III – 119/ C – 30, s. 3.

Považujeme za potrebné uviesť, že v období Slovenskej republiky sa ďalej rozvíjala právna terminológia, obchodná terminológia, terminológia v nákladnej tarife slovenských železníc, administratívna terminológia a ďalšie terminológie. Prudký vývin však prebiehal vo všetkých rovinách spisovného slovenského jazyka. Generál Rudolf Viest, ktorý sa v októbri 1944 po piatich rokoch exilu vrátil na Slovensko, neskrýval svoje prekvapenie nad množstvom nových výrazov, s ktorými sa stretol.⁷⁵ Išlo pritom len o rôzne nápisy na obchodoch a verejných budovách.

Vzhľadom na samotnú slovotvorbu môžeme v tejto, v podstate začiatkovej, etape tvorenia slovenskej vojenskej terminológie, sledovať niekoľko tendencií. Na jednej strane je evidentný moment porovnávania s českou vojenskou terminológiou, tak ako to bolo v prípade českej a nemeckej vojenskej terminológie po vzniku ČSR. Na strane druhej tvorenie nových termínov, ale aj vojenských predpisov, bolo zároveň inšpirované snahou o čo najväčší odklon od češtiny, prejavujúci sa aj v „podozrievavom“ postoji k niektorým termínom, čo niekedy vyznievalo až komicky. Napríklad veliteľ 3. divízie v Prešove generál Anton Pulanich, opierajúc sa o informácie mobilizačných referentov a podriadených dôstojníkov pechoty, navrhoval v roku 1940 zmenu názvu horská kanónová batéria na delová rota.⁷⁶ Odvolával sa pritom dokonca aj na heslo delo v slovníkovej časti vtedajších *Pravidiel slovenského pravopisu*.⁷⁷ Hoci v pripomienkovom konaní na návrh zazneli aj pozitívne reakcie, nakoniec bol tento proces zastavený veliteľom delostrelectva plk. Jozefom Turancom. Ten autora návrhu odbil s tým, že termín delo je čechizmus.⁷⁸ Tento moment, ale aj ďalšie pripomienky a „návrhy“ niektorých dôstojníkov k vojenskej terminológii akoby potvrdzovali „tézu“: čo vyšší dôstojník, to erudovaný jazykovedec.

Dôstojníci i mužstvo, ak predtým slúžili pri vojenských útvaroch v Čechách, respektíve používali českú terminológiu, ju pritom nedokázali hneď eliminovať. Napríklad inak veľmi schopný dôstojník npor. pech. Juraj Pipich sa v januári 1941 ospravedlňoval, že sa nemôže zúčastniť zasadnutia Predpisovej a názvoslovnej komisie. Ako dôvod uvádzal, že „...pán pplk. v. Langsdorff a stot. v. Vögel na kurzoch stále prednášajú a ja musím robiť tlumočníka“.⁷⁹ Tento termín bol, mimochodom, na Slovensku v medzivojnovom období silno zakoreněný.⁸⁰

Ďalej môžeme z vonkajších vplyvov na slovotvorbu spomenúť aj politickú konšteláciu, ktorá vplývala na nekritické preberanie termínov z nemčiny, respektíve ich preklad. Napríklad termín vzdušné zbrane, zavedený a používaný pre vojenské letectvo, bol symbolom postavenia Slovenska voči Nemecku. Spojenecké zväzky a záväzky však kalky takéhoto typu prinášali aj predtým do československej armády.⁸¹

⁷⁵ VIEST, M. I. Rozpomienky na strýka Ruda a SNP. In SNP 1944 – *Vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica, 1999, s. 122-123.

⁷⁶ VHA Bratislava, Veliteľstvo 3. divízie, Č. j. 52 983 Dôv. 1. org. 1940. Vec: Horská kanónová batéria u peších plukov – pomenovanie. fond MNO, dôv. 1940, č. šk. 27.

⁷⁷ Bližšie pozri: *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom*. Turčiansky Svätý Martin 1940, s. 162.

⁷⁸ VHA Bratislava, Veliteľstvo 3. divízie, Č. j. 52 983 Dôv. 1. org. 1940. Vec: Horská kanónová batéria u peších plukov – pomenovanie, f. MNO, dôv. 1940, č. šk. 27.

⁷⁹ VHA Bratislava, Vojenská pechotná škola, čís. 25/1941 Komisia pre P-I-2 – určenie, f. MNO, dôverně 1941, č. šk. 116.

⁸⁰ Bližšie pozri: KAČALA, ref. 41, s. 31.

⁸¹ Symbolom vojenskej terminológie čs. armády v medzivojnovom období, súvisiacim so spojeneckými zväzkami Československej republiky a Francúzska, bol kalk útočná vozba (z francúzštiny chars d'assault – pozn. P. Ch.) ako termín pre tanky a inú obrnenú techniku.

Je zaujímavé a svojím spôsobom výnimočné, že pri procese vytvárania nových slovenských vojenských predpisov, pri markantnom nástupe slovenčiny v armáde, sa v júni roku 1941 k tomuto problému pomerne netypicky vyslovil generál Alexander Čunderlík. Generál Čunderlík racionálne navrhoval vytvárať len také predpisy, ktoré sú pre slovenskú armádu bezpodmienečne nutné, respektíve neprekladať do slovenčiny všetky služobné predpisy platné v nemeckej armáde. Jeho návrh sa vzťahoval hlavne na zbrane, ktoré slovenská armáda mala, respektíve nemala, vo výzbroji. Pri predpisoch týkajúcich sa delostrelectva generál Čunderlík dokonca uviedol: „*Pokiaľ nebude rozhodnuté o konečnej výzbroji delostrelectva slov. armády, nech zostanú v platnosti býv. del. (české – pozn. P. Ch.) výcvikové predpisy, ktoré celkom vyhovujú... Slovenské (delostrelecké – pozn. P. Ch.) predpisy navrhujem vypracovať až na definitívny materiál (po vojne).*“⁸²

Na tomto mieste sa môžeme bližšie pristaviť pri problematike zavedených novotvarov. Z nich svojou kontroverznosťou najviac rezonujú najmä nové hodnosti v slovenskej armáde, v menšej miere v pracovnom zbore.⁸³ Viaceré nové hodnosti boli v neskoršom období zavedené aj v polovojenských organizáciách, a to v Hlinkovej garde, Hlinkovej mládeži a Slovenskej pracovnej službe.⁸⁴

Ak sledujeme problém armádnych hodností, môžeme uviesť, že už krátko po konštituovaní Slovenskej republiky vznikol návrh, ktorý počítal so zavedením viacerých novotvarov hodností a názvov veliteľstiev.⁸⁵ Hoci nie je datovaný, reakcia naň je známa už z polovice apríla 1939.⁸⁶ Navrhované hodnosti i niektoré ďalšie termíny v sebe niesli prvky jazykového purizmu, hlavne v súvislosti s oživením niektorých, takmer sto rokov starých termínov (napríklad termín broj).

Prvou hodnosťou, ktorá bola v máji 1939 zavedená do slovenskej armády, tak bola hodnosť stotníka, ktorá nahradila dovtedy používanú hodnosť kapitána.

Následne sa však ukázalo, že tvorba ďalších hodností v slovenskej armáde predstavuje pomerne komplikovaný problém. Hoci tejto problematike bola venovaná značná pozornosť

⁸² Ministerstvo národnej obrany – Veliteľstvo pozemného vojska 1941, číslo 19825/Dôv. predp. 1941. Vec: Návrhy výcvikových predpisov – program prác VPV, f. MNO, dôverné 1941, č. šk. 116.

⁸³ Hodnosti platné v slovenskej armáde a v pracovnom zbore (vzhľadom na pracovný zbor hodnosti z roku 1941) bližšie pozri: VHA Bratislava, Služobné knihy slovenskej armády – Vojenské názvoslovie predpisov. Bratislava 1941, sign. ŠZ III – 119/ C – 30, s. 47.

⁸⁴ Hodnosti používané v Hlinkovej garde bližšie pozri: KORČEK, J. *Slovenská republika 1943 – 1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu*. Bratislava 1999, s. 124.; Takisto: SOKOLOVIČ, P. *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava 2009, s. 482–483. Hodnosti zavedené v Hlinkovej mládeži, Slovenskej pracovnej službe a v Domobrane uvádza M. Milla. Bližšie pozri: MILLA, M. *Hlinkova mládež 1938 – 1945*. Bratislava 2008, s. 240–241.

⁸⁵ VHA Bratislava, Nové názvoslovie pre hodnosti, vojenské jednotky a veliteľstvá v slovenskej armáde, f. MNO, prezidiálne, dôv., č. šk. 1.

⁸⁶ Z pripomienok, ktoré boli ministerstvu národnej obrany zaslané na tento návrh z vtedajšieho ministerstva pravosúdia, je evidentná nerozhodnosť a ťažkosti so zaujatím stanoviska: „Označenie vojenskej jednotky 'broj' je novotou. Bolo by treba vysvetliť, z akého dôvodu bol tento výraz volený, prípadne odkiaľ bol prevzatý. Ak sa týmto výrazom zamýšľa vystihnúť označenie jednotky samostatnej vojenskej akcie – brojenia, bolo by treba tento výraz schvaľovať.“ VHA Bratislava, Čís. 8326/39-10. Vec: Pripomienky k osnove vládneho usnesenia o zásadách branného zákona a vojenského názvoslovia, f. MNO, prez. 1939, č. šk. 5.

a celú vec v máji 1940 urgoval aj sám minister národnej obrany,⁸⁷ ešte koncom tohto roka sa celá kauza stala terčom vtípkovania redakcie satirického časopisu *Kocúr*.⁸⁸

Nové a vtedy sa zdalo definitívne hodnoti začali platiť v armáde od 15. októbra 1940.⁸⁹ Z jazykového hľadiska ako najproblematickejšie vyznievalo zavedenie nových hodností: strelník, čatník, rotník a zástavník.

Je evidentné, že pri tvorení nových termínov v armáde označujúcich hodnosť, pracovné zaradenie, funkciu, bola preferovaná prípona –ník.⁹⁰ Nakoľko v tomto období neexistoval retrográdny slovník, nebolo známe, že prípona –ník vzhľadom na denotát (pomenovanie osoby mužského pohlavia vzhľadom na jej funkciu, povolanie, záujem, hodnosť) je v slovenčine temer tak produktívna ako prípona –ár (čatník – čatár).⁹¹

Prípona –ník bola počas vojnových rokov Slovenskej republiky doslova „populárna“ a niekedy nesprávne používaná pri slovotvorbe aj tam, kde už existoval iný ekvivalent. Táto prípona bola využitá aj pri tvorbe niektorých nových hodností pracovného zboru a ďalej maximálne pri nových hodnostiach v spomínaných polovojenských formáciách. Pri niektorých hodnostiach, napríklad pri hodnosti krídelníka v HM, pozorujeme opäť návrat k 19. storočiu (termín používa vo svojom hasičskom cvičebníku aj S. Daxner).

Hoci niektoré vojenské hodnosti zavedené v slovenskej armáde v roku 1940 boli plodmi jazykového purizmu, nateraz nemôžeme s istotou potvrdiť, ktorý slovenský jazykovedec ich vytvoril.

Každopádne, nové názvy hodností vo všetkých uvedených zložkách boli úzko spájané s režimom, a takto ich vnímali aj jeho odporcovia.⁹² K tomu pravdepodobne prispievalo aj to, že niektoré termíny (pracovník verzus robotník v pracovnom zbore) boli využité aj na diskrimináciu brancov „neárijského“ pôvodu.⁹³

Po vypuknutí Slovenského národného povstania boli viaceré termíny a hodnosti používané v slovenskej armáde zrušené. Konkrétne v tajnom rozkaze Veliteľstva 1. československej armády na Slovensku č. 17 z 23. septembra 1944 sa riešila otázka hodností rotmajstrov.⁹⁴ Historik J. Bosák uvádza, že v polovici septembra 1944 došlo k premenovaniu hodnosti stotníka späť na hodnosť kapitána.⁹⁵ Napriek tomu treba uviesť, že tieto terminologické otázky „trápili“ veliteľstvo 1. československej armády na Slovensku rozhodne menej, ako napríklad nedostatok súčiastok výstroja, kávovinovej zmesi či prostriedkov na boj proti nepriateľskej obrnenej technike.

⁸⁷ VHA Bratislava, Ministerstvo národnej obrany, č. j. 391/1940, Vec: Návrh hodností pre rotmajstrov, určenie príležitostného výstroja – predloha, f. MNO, Kabinet ministra 1939 – 1940. sign. 204/1939, č. šk.1.

⁸⁸ *Kocúr*, 18, 1940, č. 11, s. 90.

⁸⁹ Slovenské vojsko, 1, 1940, č. 21, s. 349.

⁹⁰ O podstatných menách s príponou –ník všeobecne, bližšie pozri: HORECKÝ, J. Podstatné mená na –ník. In *Jazykovedný zborník*, 2, 1969, s. 181-187.

⁹¹ Porovnaj: MISTRÍK, J. *Retrográdny slovník slovenčiny*. Bratislava 1976, s. 303-307, resp. 389-392.

⁹² Napríklad Janko Jesenský napísal 31. marca 1942 báseň Strelník Rudolf Viest odsúdený na smrť povrazom. Bližšie pozri: *Vítazstvo Sborník vojnovéj poézie 1938 – 1945*. Prešov 1947, s. 51.

⁹³ Bližšie pozri: VHA Bratislava, Vec: Pomenovanie príslušníkov pracovného sboru, f. Pracovný sbor MNO, č. šk. 23.

⁹⁴ Bližšie pozri: VHA Bratislava, Tajný rozkaz veliteľstva 1. ČS armády na Slovensku, roč. 1944, č. 17, Banská Bystrica 23. septembra 1944, f. Zbierka 9 Československá armáda v SNP 1944, č. šk. 2, sign. 3/23.

⁹⁵ BOSÁK, P. *Z bojových operácií na fronte SNP*. Bratislava 1979, s. 98.

Ako sme už spomenuli, predbežne nie je známy autor nových vojenských hodností zavedených v armáde v októbri 1940 ani autor hodností v ďalších vojenských a polovojenských zložkách.

Od roku 1940 do roku 1942 však na tvorbe slovenskej vojenskej terminológie aktívne participovali predovšetkým Eugen Pauliny a Mikuláš Bakoš. Považujeme za nutné bližšie priblížiť ich prácu a pôsobenie v armáde aj vzhľadom na to, že boli prví, ktorí sa vojenskej terminológii systematickejšie venovali.

Jazykovedec, predstaviteľ štrukturalistickej metódy pri skúmaní jazyka Eugen Pauliny⁹⁶ nastúpil na vojenskú službu ešte 1. marca 1939 v československej armáde.⁹⁷ Konkrétne bol zaradený do školy pre dôstojníkov pechoty v zálohe pri 10. pešej divízii v Banskej Bystrici. Už 10. marca 1939 mu bol priznaný charakter aspiranta. Po vzniku Slovenskej republiky a konštituovaní jeho armády E. Pauliny naďalej absolvoval peší výcvik v tejto posádke, ktorý ukončil 5. augusta 1939 s prospechom veľmi dobrým.⁹⁸ Následne niekoľko mesiacov pôsobil vo funkcii veliteľa čaty v rôznych peších útvaroch (Nitra, Levoča). 15. novembra 1939 bol prevelený k pešiemu pluku 2 do Prešova, ktorý podliehal prešovskej 3. divízii. Tu pôsobil vo funkcii pisára a knihovníka. Na margo pôsobenia E. Paulinyho v týchto posádkach môžeme uviesť, že bol nadriadenými hodnotený ako „veľmi dobrý veliteľ“ a „veľmi energický“.⁹⁹ Zároveň v hodnotení jeho charakterových vlastností nachádzame aj informácie o tom, že je priamy, ustálenej povahy s veľmi dobrým vojenským vystupovaním.¹⁰⁰ K novému zaradeniu Eugena Paulinyho v rámci jeho prezenčnej služby došlo dňa 29. marca 1940, keď bol prevelený na Ministerstvo národnej obrany v Bratislave.¹⁰¹ Tu v rámci spomínaného Kultúrneho a tlačového oddelenia začal aktívne participovať na tvorbe slovenskej vojenskej terminológie. V porovnaní s jeho predchádzajúcou službou v armáde išlo o funkciu, ktorá určite viac zodpovedala jeho profesii a záujmom. Pauliny tu prejavil značný tvorivý zápal a venoval tejto práci veľa energie. Sám k tomuto problému v septembri 1940 uviedol: „...*My sme nemali donedávna vlastnú armádu, s vlastným velením, s vlastnými predpismi. Len si to uvedomme a hneď vidíme, aká kopa povinností a práce pred nami stojí... Nie je prvou a základnou starostlivosťou vojska, aby sa staralo*

⁹⁶ Eugen Pauliny (13. december 1912 Zvolen – 20. máj 1983 Bratislava). Jazykovedec, univerzitný profesor. Jeden z najvýznamnejších slovenských jazykovedcov 20. storočia, predstaviteľ štrukturalizmu. Po maturite na reálnom gymnáziu vo Zvolene (1930) študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského slovenský jazyk a latinský jazyk. Štúdium ukončil v roku 1935. Následne pôsobil ako stredoškolský učiteľ vo Zvolene. V roku 1938 získal titul PhDr. Podrobnejšie a ďalšie údaje o jeho živote bližšie pozri: FURDÍK, J. Oporný pilier slovenskej jazykovedy (o nedožitej osemdesiatke prof. Eugena Pulinyho). In *Slovenská reč*, 57, 1992, č. 6, s. 321-324.; Takisto: CHORVÁT, P. Jazykovedec v armáde, Pôsobenie Eugena Paulinyho na ministerstve národnej obrany v roku 1940. In *Slovenská reč*, 74, 2009, č. 4, s. 231-235.; Takisto: PAULINY, E. Kedy som sa rozhodol stať sa lingvistom. In *Slovenský jazyk a literatúra v škole*. 19, 1972 – 1973, č. 4, s. 122-124.; Takisto: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, IV. zväzok, M – Q. Martin 1990, s. 408-409. Za poskytnutie niektorých dôležitých informácií o osobe Eugena Paulinyho úprimne vďačíme Ing. arch. Pavlovi Paulinymu, vnukovi jazykovedca.

⁹⁷ Vojenský archív – Centrálna registratúra Trnava (ďalej len VA – CR Trnava), Dr. Eugen Pauliny (1912) – Kmeňový list, číslo kmeňového listu 327.

⁹⁸ VA- CR Trnava, ref. 97.

⁹⁹ Tamže.

¹⁰⁰ Tamže.

¹⁰¹ Tamže.

*o cibrenie spisovného jazyka. Na to sú povolani iní. Ale keď sme my, vojaci, zvyknúť robiť všade dobrú a celú prácu, nevyhneme sa ani tejto povinnosti... Spracovávame teda slovenské vojenské názvoslovie. Najdôležitejšie veci sú už hotové. Ale to je skutočne len začiatok. Ostatok, nepreberaná práca, ešte len čaká...*¹⁰² V citovanom časopise Slovenské vojsko existovala v tomto období rubrika V reči žije národ, do ktorej pravdepodobne prispieval aj Eugen Pauliny. V nej sa pútavým spôsobom poukazovalo na najčastejšie chyby v používaní slovenského jazyka v komunikácii.¹⁰³ Zo zachovaných archívnych dokumentov napriek tomu vyplýva, že Pauliny svoje pôsobenie na Ministerstve národnej obrany považoval za dočasné. Nepriamo to potvrdzuje jeho spolupracovník Ján Doránsky v liste Mikulášovi Gacekovi z júna 1940: „*Pauliny je u pána ministra, ale pracuje aj u nás. Usmernil názvoslovnú robotu tak, že treba v nej už len poctivého pokračovateľa.*“¹⁰⁴ V auguste 1940 E. Pauliny prezenčnú vojenskú službu končil, avšak napriek tomu na ministerstve národnej obrany zostal pracovať ako civilný zamestnanec na poste jazykového poradcu ešte štyri mesiace – do konca októbra 1940. V ďalšom liste Jána Doránskeho nachádzame informácie o jeho odchode: „*Pribudol nám poručík Ilečko, dobrý karikaturista a maliar; odišiel Dr. Pauliny, lebo sa vrátil na univerzitu, bez ktorej nevedel žiť pri svojej záľube pre vedeckú prácu, ktorej by sa cele odovzdal. Náhradu ešte nemáme, ale názvoslovná práca bola odlúčená od nášho oddelenia a organizovaná samostatne. Dúfajme, že to veci posluží, lebo sami by sme nestačili vykonať to a toľko, ako sa žiada...*“¹⁰⁵

Po odchode Eugena Paulinyho bol v rokoch 1941 – 1942 v Predpisovej a názvoslovej komisii zamestnaný ďalší „zvestovateľ štrukturalizmu“¹⁰⁶ vo vtedajšej slovenskej vede (literatúre) Mikuláš Bakoš.¹⁰⁷

¹⁰² Slovenské vojsko. 1, 1940, č. 17, s. 275. (1. september 1940).

¹⁰³ Napríklad už v 1. čísle časopisu sa v tejto rubrike objavili odporúčania pre nováčikov so správnymi výrazmi: „*Narukoval si k pluku, k práporu, k rote a do kasárne. Pri bráne stále strážny a kasárenský dozorný dôstojník. Pri rote dozorný desiatnik alebo dozorný vojak ukázal ti izbu, v ktorej budeš bývať s kamarátmi. Nad posteľ na poličku si pripäl menovku s pekne napísaným menom a usporiadal svoje veci tak, aby si mal šaty vyrovnané, plášť svinutý, šálku na poličke, torbu alebo batoh zavesený na vešiakoch, chlebník za posteľou, v ňom poľnú fľašu a topánky, do ktorých sa musia nabiť klynce, vyrovnané pri vonkajšej nohe posteje. Na opasku budeš nosiť nábojníky a bodák alebo pištoľ v puzdre, na pleci pušku alebo guľomet...*“ Slovenské vojsko, 1, 1940, č. 1, s. 29.

¹⁰⁴ SNA-ALU Martin, List Jána Doránskeho Mikulášovi Gacekovi z 20. júna 1940, f. J. Doránsky, sign. 115 C 5.

¹⁰⁵ SNA-ALU Martin, List Jána Doránskeho Mikulášovi Gacekovi z 8. novembra 1940, f. J. Doránsky, sign. 115 C 5.

¹⁰⁶ Týmto prívlastkom M. Bakoša nazval publicista Ján Rozner. Bližšie pozri: ROZNER, J. *Noc po fronte*. Bratislava 2010, s. 224.

¹⁰⁷ Mikuláš Bakoš (9. február 1914 Odesa, Ukrajina – 20. jún 1972 Bratislava). Literárny vedec, estetik, univerzitný profesor. Po maturite na gymnáziu v Trnave v roku 1932 študoval na viacerých vysokých školách. Štúdium ukončil na Karlovej univerzite v Prahe v roku 1936. V roku 1938 mu bol udelený titul PhDr. Vzhľadom na jeho zaradenie v doplnovacom systéme armády v 30. a prvej polovici 40. rokov môžeme uviesť základné informácie. Odvodový ročník 1936. 28. marca 1936 odvedený. 1. októbra 1936 zaradený do brannej moci, vybraný pre peší pluk 26, vtelený k jeho 3. rote. Zároveň k tomuto dátumu udelený odklad k nástupu prezenčnej služby. Odklad niekoľkokrát predĺžený, pričom bol ponechaný v civilnom zamestnaní. 3. marca 1943 bol preložený do I. zálohy. Prezentovaný k činnnej službe 26. mája 1945. VHA Bratislava, Mikuláš Bakoš (1914) – Kmeňový list. Podrobnejšie informácie k jeho osobe spolu s prehľadom základnej literatúry bližšie pozri: *Biografický lexikón Slovenska, I, A – B*. Martin 2002, s. 169-170.

V súvislosti s jeho pôsobením v tejto funkcii sme mali nateraz k dispozícii pomerne málo archívnych materiálov. Z konca roka 1941 sa zachoval dokument, v ktorom sa riešila administratívna otázka jeho premiestnenia z rezortu vtedajšieho Ministerstva školstva a národnej osvety (koncipient archívnej a knižničnej služby pri knižnici Slovenskej univerzity) na ministerstvo národnej obrany.¹⁰⁸ Na novom pôsobisku využívali M. Bakoša aj ako prekladateľa z nemeckého jazyka. Na základe rozkazu generála F. Čatloša bol 29. septembra 1941 pridelený ako korektor popisov exponátov k pripravovanej výstave ukoristených sovietskych zbraní,¹⁰⁹ ktorá bola slávnostne otvorená 1. októbra 1941.¹¹⁰ V októbri 1942, keď došlo k zavedeniu termínu tvorník v Pracovnom zbore, M. Bakoš ešte s ministerstvom spolupracoval.¹¹¹ Od roku 1943 sa stal pracovníkom Slovenskej akadémie vied a umení.

V súvislosti s touto personálnou otázkou môžeme doplniť, že na Ministerstve národnej obrany v Bratislave v rokoch 2. svetovej vojny pôsobil aj priateľ Mikuláša Bakoša, nadrealistický básnik Rudolf Fabry (od roku 1939 do roku 1945) a taktiež neskorší teatrolog Rudolf Mrlian (v rokoch 1941 až 1944). Bola využívaná aj ich odbornosť jazykových korektorov.

Koniec 2. svetovej vojny opäť otvoril otázku používania slovenského jazyka v armáde, a teda aj problém slovenskej vojenskej terminológie. Nemožno pritom nespomenúť, že slovenčina stála v obnovenej ČSR po roku 1945 na úplne iných pozíciách ako v medzivojnovom období.¹¹²

Už v rámci Košického vládneho programu sa zároveň hovorilo aj o pomere armády a jazyka: „*V jednotnej čs. armáde sa zavedie plná rovnoprávnosť a rovnocennosť slovenčiny a češtiny ako jazykov veliacich i služobných.*“¹¹³ Toto konštatovanie však nebolo bližšie špecifikované. Na veliteľstvo vtedajšej 4. vojenskej oblasti preto prichádzali otázky, ako v konkrétnych podmienkach túto situáciu riešiť. Napríklad veliteľ 9. divízie plk. pech. Ján Černek si v novembri 1947 pri kontrole nováčikov všimol, že „...u útvarov nie je jednotné velenie, že dôstojníci i poddôstojníci velia po česky alebo slovensky podľa národnosti. Nakoľko toto som pozoroval aj u iných útvarov, v záujme jednotnosti, prosím, o rozhodnutie, či predpisy preložené do slovenčiny patria len pre Slovákov, alebo pre všetkých bez rozdielu národnosti u útvarov na Slovensku.“¹¹⁴

Na „program dňa“ sa tak opäť dostala aj otázka slovenskej vojenskej terminológie. Tohto problému sa ako prvý dotkol bývalý účastník Slovenského národného povstania Franti-

¹⁰⁸ VHA Bratislava, Ministerstvo školstva a národnej osvety v Bratislave, Vec: Kvalifikácia úradníkov I. služobnej triedy, f. MNO, dôverné 1941, č. šk. 118.

¹⁰⁹ VHA Bratislava, Personál pre výstavu ukoristeného voj. materiálu – nariadenie. fond MNO, dôverné 1941, šk. 119. Za informáciu o presnej archivácii dokumentu úprimne vďačíme JUDr. Oldřichovi Pejsovi.

¹¹⁰ Bližšie pozri: PILAŘ, P. Výstava ukoristených sovietských zbraní v Bratislavě. In *Historie a plastické modelářství*. 13, 2003, č. 12, s. 20-23.

¹¹¹ VHA Bratislava, Zmena názvu pracovníka – nariadenie. f. Pracovný sbor MNO 1942, č. šk. 64. „*Nakoľko sa pozmeňuje názov pracovníka, nariaďujem Vám, aby ste pri výcviku nováčkov používali miesto názvu 'pracovník' názov 'tvorník'*“, ďalej dopísané perom „*skratka tvr. – doplnené po vyexpedovaní podľa súhlasu Dr. Bakoša*“.

¹¹² KAČALA, ref. 41, s. 56.

¹¹³ Bližšie pozri: Košický vládny program. Bratislava 1978, s. 94.

¹¹⁴ VHA Bratislava, Veliteľstvo 9. divízie, Č. j. 141 – Dôv. vel. 1947. Vec: Velenie jednotkám – hlásenie, f. VO 4, č. šk. 20.

šek Oktavec.¹¹⁵ V časopise Slovenská reč vtedy uviedol: „Predovšetkým treba vziať na vedomie, že slovenská vojenská terminológia, vďaka najmä doc. Dr. Mikulášovi Bakošovi a niekoľkým iným pracovníkom nie je úplne bez vedeckého podkladu, naopak, má sa o čo oprieť, pretože v posledných rokoch sa v tomto pomerne ťažkom odvetví vykonala pekná a záslužná práca. Žiaľbohu, pre množstvo materiálu a nedostatok odborníkov, nemohla sa úplne dokončiť predsavzatá úloha, čo je len na škodu pre tých, ktorí dnes pripravujú slovenské vojenské predpisy.“¹¹⁶

Roky tzv. ľudovej demokracie v rokoch 1945 – 1948 predstavujú prechodné obdobie, v ktorom sa vzhľadom na objektívne príčiny nebolo možné hlbšie venovať otázkam vojenskej terminológie.

Ak by sme sa záverom pokúsili zhrnúť problém vývinu slovenskej vojenskej terminológie v rokoch 1848 – 1948 môžeme na prvom mieste uviesť, že hoci ide o relatívne dlhé obdobie sto rokov, v tejto terminológii boli napriek tomu položené len jej základy (najmä v rokoch 1939 – 1944). Za celé toto obdobie slovenskú vojenskú terminológiu navyše nikto neskúmal teoreticky.

Od revolúcie 1848 – 1849 do konca 1. svetovej vojny boli jednotlivcami realizované čiastkové pokusy o tvorbu vojenskej terminológie, pričom viaceré z nich vznikli pod tlakom okolností a nesystematicky. Tieto príspevky sa ad hoc sústreďovali najmä na základné povely, základné taktické názvoslovie. Špecifické miesto v tomto procese zaujímajú hasičské cvičebníky, terminologický materiál, ktorý bol využívaný aj v neskoršom období v armáde, resp. v iných organizáciách.

Ani po roku 1918 – po vzniku Československej republiky – však nenastala priaznivá situácia, ktorá by podmienila tvorbu slovenskej vojenskej terminológie, hoci, ako sme už niekoľkokrát spomenuli, zo slovanských jazykov je čeština slovenčine najbližšia.

Práce na slovenskej vojenskej terminológii v období Slovenskej republiky 1939 – 1945 boli síce intenzívne, avšak do istej miery živelné a ovplyvnené jazykovým purizmom. Navyše tu existovali aj iné, naliehavejšie úlohy, ktoré muselo vtedajšie ministerstvo národnej obrany riešiť. Zaangažovanie Eugena Paulínyho a neskôr Mikuláša Bakoša na tvorbe terminológie vo vojnových rokoch bolo nesporne dobrým krokom. Obaja vedci už vtedy mali bohaté skúsenosti z práce s jazykom. Vo funkciách jazykových poradcov však pracovali pomerne krátku dobu. E. Paulíny len sedem mesiacov, M. Bakoš približne viac ako rok.

Po 2. svetovej vojne vzhľadom na nutnosť obnovy vojnových škôd bola vojenská terminológia a jej skúmanie opäť odsunuté na vedľajšiu koľaj, napriek tomu, že tento problém bol stále aktuálny.

K procesu tvorby slovenskej vojenskej terminológie, ktorý nebol determinovaný objektívnymi negatívnymi faktormi, tak došlo až po roku 1948. Táto úplne nová etapa slovenskej vojenskej terminológie bola spojená najmä s menami jazykovedca Jána Horeckého a jazykovedkyne Edity Lipertovej.

¹¹⁵ Bližšie pozri: OKTAVEC, F. O vojenskej terminológii slovenskej a českej. In *Slovenská reč*, 12, 1946, č. 1 – 2, s. 39–42.

¹¹⁶ OKTAVEC, ref. 115, s. 40.

P. CHORVÁT: GESCHICHTE DER SLOWAKISCHEN MILITÄRISCHEN
TERMINOLOGIE

Bei dem Versuch um eine kurze Zusammenfassung der Entwicklung der slowakischen militärischen Terminologie in den Jahren 1848 – 1949 darf gleich am Anfang darauf hingewiesen werden, dass es sich zwar um einen relativ langen, hundertjährigen Zeitabschnitt handelt, dennoch konnten lediglich die Grundsätze dieser Disziplin gelegt werden (der Großteil davon in den Jahren 1939 – 1944). Dazu kommt, dass über das ganze Jahrhundert lang die militärische Terminologie von theoretischen Gesichtspunkt von niemanden und in keiner Weise erforscht wurde. Seit der Revolution von 1840-1849 bis zum Ende des Ersten Weltkriegs wurden vereinzelte Versuche um die Schaffung der militärischen Terminologie unternommen, wobei die Mehrheit dieser Ansätze unsystematisch war und erst infolge des Drucks von Außen ihren Anfang nahm. Diese Beiträge konzentrierten sich ad hoc vor allem auf Grundbefehle und grundsätzliches, die militärische Taktik betreffenden Fachausdrücke. Einen besonderen Platz in diesem Prozess nehmen die Übungsbücher der Feuerwehr ein, d. h. terminologisches Material, das auch zum späteren Zeitpunkt in der Armee und in anderen Organisationen seine Verwendung fand.

Nach 1918, der Entstehung der Tschechoslowakischen Republik, hat sich dieses Bild keineswegs geändert. Die neue Realität lieferte keine besonderen Anreize zur Schaffung der slowakischen militärischen Terminologie, und dass obwohl die tschechische Sprache von allen slawischen Sprachen dem Slowakischen am nächsten lag und liegt.

Die Arbeiten zur Gründung und Erweiterung der slowakischen militärischen Terminologie zu Zeiten des Bestehens der Slowakischen Republik (1939 – 1945) wurden zwar weit vorangetrieben, ihre Gestaltung verlief jedoch eher unsystematisch und darüber hinaus im Schatten des sprachlichen Purismus. Vor dem damaligen slowakischen Verteidigungsministerium standen außerdem andere, meistens wichtigere Aufgaben, die gelöst werden mussten. Die Beauftragung Eugen Pauliny's Mikuláš Bakoš's mit der Gestaltung der Terminologie in den Kriegsjahren erwies sich zweifellos als ein guter Schritt. Beide Forscher hatten nämlich bis dahin ausreichende Erfahrungen im Gebiet der Sprachforschung. Ihr Wirken in der Funktion des sprachlichen Beraters beim Verteidigungsministerium war leider nur von kurzer Dauer: E. Pauliny durfte seinen Posten für sieben Monate, M. Bakoš etwas länger, fast ein Jahr, ausüben.

Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde die Schaffung der militärischen Terminologie und ihre Erforschung infolge anderer Prioritäten, vor allem durch die Notwendigkeit der Abschaffung von Kriegsfolgen, in den Hintergrund geschoben. Dies änderte jedoch nichts an der Aktualität und dem Nachdruck dieses Problems.

Zum langwierigeren Prozess der Schaffung der slowakischen militärischen Fachsprache, der sich ohne negative Auswirkungen von objektiven Außenfaktoren gestalten konnte, kam es erst nach dem Jahre 1948. Diese neue Etappe in der Geschichte der slowakischen militärischen Terminologie ist vor allem mit den Namen von Ján Horecký und Edita Lipertová, beide Sprachwissenschaftler, verbunden.